

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK ARMAĞANI

Editörler
Ahmet KARTAL
Mehmet Mahur TULUM

İstanbul 2013

ISBN	978-605-5688-59-2
Sertifika No	13423
Yayın Sıra No	60
Yayın Yönetmeni	Recep Duymaz
Editörler	Ahmet Kartal Mehmet Mahur Tulum
Kapak Resmi	Ressam Vedat Akkök
Kapak Tasarımı	Sercan Arslan
Sayfa Düzeni	İrfan Güngörür
1. Baskı	Mart 2013
Baskı / Cilt	

Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok.
Örme İş Merkezi No: 8 Topkapı / İst.
Tel. 0212 482 11 04 (Sertifika No: 12107)

Elektronik ortam ve tüm baskı hakları
Akademik Kitaplar'a aittir. © 2013

**AKADEMİK
KİTAPLAR**

Ankara Caddesi, Ünal Han No: 49 K. 2, Cağaloğlu
Eminönü - Fatih / İstanbul
Tel-Faks: +90 212 512 70 10
www.akademikkitaplar.com
akademikkitaplar@gmail.com

NEF'Î'NİN KASİDELERİNDEKİ FARŞÇA YAPILI İKİLEMELERİN (TERKÎB-İ TEKERRÜRÎ) SES VE ANLAM DÜZENİNE ETKİSİ^[*]

Bahir SELÇUK^[**]

*Hem yazar hem tutarum nağme-i kilke âheng
(Nef'î)*

Nef'î, Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesinde doğmuştur. Sultan I. Ahmed döneminde İstanbul'a gelen şairin, hayatı, kişiliği, ailesi ve tahsil hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Hayatı boyunca dört padişahın saltanatına şahit olan Nef'î, bu padişahlardan üçünün şair olmasından dolayı hak ettiği ilgiyi görmüştür. Nef'î, asıl şöhretine Sultan IV. Murad devrinde ulaşmıştır. Güçlü şairlik kudretine rağmen, haşin ve taşkın mizacı nedeniyle çevresindekilerle pek barışık olamayan şair, âdeta kendi ölümünü hazırlamıştır. Padişahın emriyle (ya da izniyle) öldürülen Nef'î'nin ölüm tarihi -farklı tarihler belirtilse de- "Şaban 1044/Ocak 1635" olarak kabul görmüştür. Şairin Türkçe ve Farsça divanları, *Sihâm-ı Kazâ* adlı hiciv kitabı ve son dönemlerde bağımsız bir eser sayılan *Farsça Divan* içindeki *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ı vardır.¹

[*] Daha önce hazırlanmış olduğumuz "Âhenk Unsurları Bakımından Nef'î Divanı'nın Tahlili" (Malatya, 2004) adlı çalışmanın "İkilemeler" bölümünden hareketle hazırlanmıştır. Çalışmada Metin Akkuş tarafından hazırlanan Nef'î Divânı (Ank., 1993) esas alınmıştır.

[**] Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

¹ A. Atilla Şentürk; Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İst., 2007, s. 372-375.

Türk edebiyatının en büyük kaside şairi olarak kabul edilen Nef'î'nin şiirlerinde, güçlü bir ses özelliğinin bulunduğu hususunda eski ve yeni kaynakların tamamı hemfikirdir. Kaynakların genellikle üzerinde durduğu asıl husus, şairin kasidelerindeki ses özellikleri olsa da bu durum biraz farklı bir şekilde gazellerine de aksetmiştir. Nef'î'nin kasidelerinde gördüğümüz tok, heybetli ve yüksek tonlu sesler, aşkıta da, rintlükte de, hikmette de hatta nispeten tasavvufî karakterde olan şiirlerinde de görülür.²

Nef'î'nin şiirlerindeki âhenk ve yüksek ses, çoğu zaman gücünü tekrarlarından alır.³ Çünkü edebiyatta bir motifin, bir sesin, bir ifade tarzının muayyen ve gayri muayyen aralıklarla tekrarı, insan üzerinde büyüleyici bir tesir bırakır.⁴ Bilgegil, Nef'î'deki bu yüksek sanat gücü için şöyle der: "Nef'î'nin, Levh-i mahfûz-ı suhândür dil-i pâk-i Nef'î mısraları, şiir dilinde ulaşılan veya ulaşılmaması gereken seviyenin çok açık ifadeleridir. Bu sebeptendir ki şair, 'Nesrin dilinden âri (sıyrılmış), musiki gibi yalnız kendine has, şiirden başka bir yerde kullanılmayan bir dil' arar. Bulamayacağına göre, mevcut dilin imkânları içinde kendi şiir dilini yaratmakla yükümlüdür."⁵ Nef'î, tekrarlarla şiir dilinin musikisini oluştururken mana mükemmelliğinden asla taviz vermez. Onun bu üslubuna özenen bazı şairlerin sadece ses yönüne takıldıkları, ses ve anlam dengesini kuramadıkları görülür. Nef'î'den etkilenen Sabit, Sabri, Nâilî-i Kadîm, Âlî gibi şairler dış güzellikte kalmış, mısraın manasına inememiş ve gürültülü âhengin altını boş bırakmışlardır.⁶

Klâsik şiire pek çok eleştiri yapılmış olsa da ondaki ses ve ahenge, yine bununla ilgili olarak Nef'î'ye yönelik ciddi bir eleştirinin olmaması dikkat çekicidir.⁷ Tanzimat'ın güçlü sanatçılarından Ziya Paşa, Nef'î'deki

² Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, 2. baskı, İst., 1998, s. 97.

³ Nef'î Divan'ı üzerine daha önce yapmış olduğumuz çalışmada âhenk unsurlarının çoğunda tekrarların büyük bir rol oynadığını tespit etmiştik. Bkz. Bahir Selçuk, *a.g.e.*

⁴ Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 36.

⁵ İsmail Çetışli, *Metin Tahlillerine Giriş Şiir*, Isparta 2002, s. 67.

⁶ Haluk İpekten, *Nef'î, Hayatı-Sanâtı-Eserleri*, Ank., 1998, s.94; a.y., *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İst., 1997, s. 45.

⁷ Behçet Necatigil, Kemal Sılay, Suut Kemal, Nurullah Ataç gibi sanatçılar çeşitli vesilelerle bu konu hakkında olumlu görüşler ileri sürmüşlerdir. Muhsin Macit, *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları*, Ank., s. 9-11.

tasvîr ve savaş sahnelerini tablolaştırma gücünü; Nef'î ile aralarında karakter ortaklığı görülen Namık Kemal, şairdeki ses ve şekil mükemmelliğini; Recâizâde Mahmud Ekrem, şairin fesahat ve belagat açısından gösterdiği başarıyı; Mehmet Celal de, şairin kasidelerindeki mükemmelliği söz konusu etmişlerdir.⁸ Servet-i Fünûn sanatçısı Tevfik Fikret, Nef'î gibi büyük bir şairin kudreti ile uyumlu bir dönemde yaşamadığını belirtir.⁹

Tekrarların Ses ve Anlam Düzenine Etkisi

Güzel sanatlar içerisinde “müziğe en çok yaklaşan”¹⁰ şiirde bazı söz ve söz gruplarının belirli aralıklarla tekrarından doğan âhenk¹¹, anlamla bütünleştiği zaman, poetik bir fonksiyon icra eder ve meramın etkili bir biçimde sunulmasını sağlar.¹² Çünkü kompleks bir yapıya sahip olan dilde, anlam ses birimlerinden oluşan göstergelerle iletilir. Özellikle sözcük ve öbeklerinin, bütün bir dizenin yinelenmesi, ses açısından bir etkileme sağlamakta, bir uyum, bir ritim oluşturmakta, tıpkı, müzik yapıtlarında zaman zaman ana melodinin yinelenmesi ya da çeşitlemelerle anımsatılmasında olduğu gibi, dinleyende uyanan ses imgesini pekiştirmektedir.¹³

Söz tekrarlarının çoğunda, yinelenen sözcük veya sözcük grupları, çoğu zaman duygu yoğunluğunun ortaya çıkardığı bir durumdur. Yani; beğenme, sevinme, tebrik ve takdir etme, kıskanma... gibi duygular, şiir düzlemine yinelemeler aracılığıyla yansır. Bu hususla ilgili olarak Ali Nihat Tarlan, heyecanın dimağında yaptığı teşevvüşü adım adım takip et-

⁸ Erdoğan, Erbay, *Eskiler ve Yeniler, Tanzimat ve Servet-i Fünûn Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1997, s. 437-443.

⁹ Fatma Tulga Ocak, vd., *Ölümünün Üçyüzzellüncü Yılında Nef'î*, Ank., 1991, s. 43.

¹⁰ İsmail Tunalı, *Sanat Ontolojisi*, İst., 1971, s. 118.

¹¹ Şiirin derinlemesine işlendiği, yapı ve anlamın kuvvetli bir biçimde imtizaç ettiği Divan şiirinde âhenk oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki bu şiirin pek çok yönü eleştirilmiş olsa da onun ahenk yönü genellikle takdir edilmiştir Kelime seçimi, ünlü ünsüz ilişkileri, söz tekrarları, ikilemeler, mısra tekrarları, vezin, kafiye, redif, paralellikler, bazı edebi sanatlar Divan şiirinde ahengi sağlayan en önemli unsurlardandır. bkz. Bahir Selçuk, “Divan Şiirinde Ses ve Ahenge Dayalı Sanatlar”, *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (Adıyaman, 15-16 Mayıs 2009.), Ank., 2010, s. 484.

¹² Muhsin Macit, *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları*, Ank., s. 20.

¹³ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ank., 1995, s. 218.

mek ve okuyucuya aynı ameliyeyi yaptırmak ıztırarında olan sanatkâr, bu canlı nokta üzerinde fasıllı veya fasılasız tekrarlar yapar;¹⁴ Yahya Kemal, “Şiir, kalpten geçen bir hadisenin lisan halinde tecelli edişidir”¹⁵ der.

Tekrarlar, kuru bir âhenk vasıtası olmanın çok ötesinde bir fonksiyon üstlenir. Söz tekrarları, “anlamı düzenleyen, açıklayıp genişleten, vurgulayıp pekiştiren, birbiriyle karşılaştıran; anlamda dalgalanmalar yaratan, söz öbekleri arasında türlü eşitlik ya da karşıtlık ilişkisi kuran bir özellik taşımaktadır.”¹⁶

Söz tekrarları içerisinde en çok kullanılan ve hemen her şairin gücünden istifade ettiği unsurlardan biri de ikilemelerdir.

İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır. İkilemede ses güzelliğinin, tekrardan doğan anlam gücünün, birlikte, yan yana kullanıldığı görülür. Bu bakımlardan ikileme, ses uygunluğu ile ezgi ile yoğunlaştırılmış bir anlam gücüdür.¹⁷ Tekrarların psikolojik bir boyutu vardır. İkilemelerin varlığı da, insanların öteden beri denedikleri psikolojik olaylara ve bir çeşit müzik özelliğine dayanır. Gerçekten de iyi kullanılan ikilemenin anlatıma kattığı güç, başka yollarla kolayca sağlanamaz.¹⁸

Birli, ikili, üçlü söz tekrarlarında sözcük sıralanışları hem yatay, hem de dikey ekseninde (paradigmatic axis) olabilirken ikilemede sözcüklerin sıralanışı yatay eksenindedir (syntagmatic axis).¹⁹ İkilemelerin kurulmasında, ses benzerliğinin, ses güzelliğinin önemi ve etkisi büyüktür. İkilemeleri kuran sözcüklerin çoğunda, önseste veya sonseste ses benzerliği vardır. Kısaca Türk düşüncesi, ikileme kurarken bir çeşit kafiye arar. Ünlü uyumları, ünsüz benzeşmeleri gibi, ikilemede de ses benzerliği, ses uygunluğu

¹⁴ A. Nihat Tarlan, *Edebiyat Meseleleri*, 1981, s. 161.

¹⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, İst., 1984, s. 48.

¹⁶ Cem Dilçin, “Fuzûlî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği”, *Türkoloji Dergisi*, C. X, 1 (Ank., 1992), s. 78.

¹⁷ Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Ank., 1981, s. 9, 12.

¹⁸ Vecihe Hatiboğlu, s. 12.

¹⁹ Ünsal Özünlü, “Dilbilim ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler”, *1. Dilbilim Sempozyumu*, Ank., (18, 19 Haziran 1987), s. 44-51.

kuralı vardır.²⁰ İkilemelerin oluşturduğu ses düzeninin yanında, ikilemelerdeki seslerle beyitteki diğer seslerin benzeşmesi de âhengi arttırıcı bir fonksiyona sahiptir. Ayrıca beyitteki diğer kelimelerin anlam bakımından teşekkülünde de ikilemelerin rolü büyüktür. Böylece şiirde güçlü bir anlam ilişkisi ve ses uyumu temin edilmiş olur.

Nef'î'nin kasidelerinde farklı ikileme türlerine rastlanmakla birlikte bu çalışmada anlamı pekiştiren ve bir âhenk vasıtası olan Farsça yapıyla kurulmuş terkîb-i tekerrürî örnekleri üzerinde durulacaktır.²¹ Divan şiirinde sıkça kullanılan, yinelen kelimeler arasında "â, e, be, tâ/te, der, ender" gibi edatların kullanıldığı terkîb-i tekerrürîler de bir tür ikileme sayılmaktadır. Birleşik kelime özelliğindeki bu yapılar, genelde çoğaltma anlamı veren zarf bir zarf olarak kullanılmaktadır.²²

Bu kalıpla yapılan tekrarlar, "â, e, be, tâ/te" edatları, ünsüzle/uzun ünlüyle biten iki aynı kelime arasında yer aldığı için ses bakımından bir dalgalanma söz konusudur. Yapı içerisindeki bu duraksama ve iniş-çıkış, anlatılan duruma ses yoluyla göndermede bulunmaktadır. Zaten Nef'î'deki âhenk, ince, narin ve biteviye bir âhenk değil iniş ve çıkışları olan tok sesli bir âhenktir.²³ Aynı zamanda ikilemenin anlamı ile beyitteki diğer kavramlar arasında sıkı bir ilişki vardır. Çoğu beyitte, odak noktası olan ikileme, beyitin kelime kadrosunu belirleyici rol oynamakta, beyitteki "çokluk, ikilik, yoğunluk, genişlik, uzunluk, sıra, yükselme..." anlamlarını pekiştirmekte ve desteklemektedir.

²⁰ Vecihe Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 13.

²¹ Kasidelerde aynı kelimenin tekrarı ile yapılmış sınırlı sayıdaki ikilemeler şunlardır: "başdan başa, günden güne; bir bir, deste deste, gül gül, halka halka, kat kat, saf saf, yer yer; pîç pîç, pâre pâre" Bkz. Bahir Selçuk, *Ahenk Unsurları Bakımından Nef'î Divanı'nın Tahlili*, s. 90-100.

²² Cem Dilçin, "Fuzulî'nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni", *Türkoloji Dergisi*, C. X, 1 (Ank., 1992), s.162-177; Faruk K. Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, İst., 1997, s. 302.

Farsça kelimelerin art arda yinelenmesiyle oluşan çâk-çâk, dâne-dâne gibi kelime grupları da terkîb-i tekerrürîye dâhil edilir. Fakat Farsça kelimeler yönünden zengin bir lügate sahip olan Klâsik şiirde, bunlarla kelime tekrarına dayalı Türkçe yapılı ikilemeleri birbirinden ayırmak zor olduğu için çalışma, edatlarla yapılan terkîb-i tekerrürîlerle sınırlı tutulmuştur.

²³ Haluk İpekten, *Nef'î, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ank., 1998, s. 93.

Nef'î'nin kasidelerinde, Türkçe ikilemelerden ziyade Farsça yapılı ikilemeler tercih edilmiştir. Bu durum, tekrarlanan kelimeler arasında yer alan edatların oluşturduğu duraklar ve edatlarda yer alan uzun ünlülerin oluşturduğu ritimle ortaya çıkan âhenge bağlanabilir.

İkilemelerle beyitlerdeki diğer kelimelerin ses (aliterasyon, asonans) ve anlam ilişkileri aşağıdaki tablodaki gibi gösterilecektir.

Ses	a	1. <i>mısra</i>	İkileme ile aynı ses değerlerine sahip olan kelimeler
	b	2. <i>mısra</i>	
Anlam	a	1. <i>mısra</i>	İkilemenin anlamı ile paralellik taşıyan kelime veya kelime grupları
	b	2. <i>mısra</i>	

Terkîb-i Tekerrürîlerin Sağladığı Ses ve Anlam Düzeni

Kasidelerde karşımıza çıkan Farsça yapılı ikileme örnekleri aşağıdaki gibidir:

â edatı: pîç-â-pîç, çek-â-çâk, keş-â-keş, mâl-â-mâl, gûn-â-gûn, dem-â-dem, leb-â-leb, ser-â-ser, pey-â-pey

be edatı: gün-be-gün, ham-be-ham, câ-be-câ, dem-be-dem, dûş-be-dûş

te/tâ edatı: ser-te-ser, ser-tâ-ser

der edatı: ham-der-ham, pâ-der-pâ, pey-der-pey

ender edatı: behişt-ender-behişt, har-ender-har, harâb-ender-harâb, zer-ender-zer, belâ-ender-belâ

1. "â" Edatı İle Yapılanlar

pîç-â-pîç: *karma karışık, kıvrım kıvrım*

ç, p; â, î

Sanur gird-âb-ı pîç-â-pîç-i deryâ-yı ma'ânîdür

Gören mir'ât-ı endişemde 'aks-i çarh-ı devvârı K.14/52

Ses	a	gird-âb, deryâ, ma'ânîdür
	b	mir'ât, endîşemde, aks-i çarh, devvârî
Anlam	a	gird-âb, deryâ
	b	mir'ât, aks-i çarh-ı devvâr

Yansıma kelimelerle yapılan birleşik yapılara terkîb-i savtî/ahengî adı verilmektedir. çek-â-çâk yansıma üzerine kurulu bir kelime grubudur.

çek-â-çâk: kılıç, bıçak vb. şeylerin çarpışmasından çıkan ses
ç, k; â, e

Evc-i hevâda sît-ı çek-â-çâk-i tîgden
Âvâz-ı ra'd u sâ'ika reh-güm-künân olur K.29/45

Ses	a	evc, hevâda, âvâz
	b	ra'd, künân, sâ'ika
Anlam	a	tîgden, sît
	b	âvâz-ı ra'd, sâ'ika, güm-künân

keş-â-keş: çekişme, gam
k, ş; â, e

Sen eger dâdun dâd itmez isen seyr eyle
Ne keş-â-keşde kalur kûşe-i dâmân-ı felek K.25/26

Ses	a	sen, eger, dâdun, dâd, itmez, isen, seyr, eyle
	b	ne, de, kalur, kûşe, dâmân, felek
Anlam	a	dâdun dâd etme-
	b	kûşe-i dâmân

reng-â-reng: renk renk, çeşit çeşit, türlü türlü
g, n, r; â, e

Gösterür bûkalemûn şu'le-i fikrüm gerçi

Bûstân gibi şebistân-ı dil-i reng-â-reng K.38/32

Ses	a	Gösterür, bûkalemûn, şu'le, fikrüm, gerçi
	b	Bûstân, şebistân
Anlam	a	bûkalemûn
	b	bûstân, şebistân

mâl-â-mâl: çok dolu, dopdolu

l, m; â

N'eyleyüm mâl ü menâlı ki kânüm himmetüme

Harc-ı yek-rûzedür olursa cihân mâl-â-mâl K.36/46

Ses	a	n'eyleyüm, mâl, menâlı, kânüm, himmetüme
	b	harc, olursa, cihân
Anlam	a	mâl ü menâl, kân, himmet
	b	cihân

gûn-â-gûn: renk renk, çeşit çeşit, türlü türlü

g, n; â, û

Benüm o Mâni-i endîşe kilik-i çâpük-dest

Ki eyledükçe hayâl-i bedî' ü gûn-â-gûn K.59/44

Ses	a	benüm, Mâni, endîşe, çâpük
	b	hayâl
Anlam	a	Mânî
	b	hayâl-i bedî'

leb-â-leb: ağzına kadar dolu, dopdolu

b, l; â, e

Âlem o kadar feyz-i neşât ile leb-â-leb

Gûyâ ki felek câm-ı tarab-hâne-i Cem'dür K.60/5

Ses	a	âlem, kadar, feyz, neşât, ile
	b	Gûyâ, felek, câm, tarab-hâne, Cem'dür
Anlam	a	'âlem, feyz, neşât
	b	felek, câm

Türkçe baştan başa ikilemesi ile aynı anlamı taşıyan ser-â-ser, aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere "geniş bir mekâna yayılma, taşma, hükümlerlik ve otorite genişliği, aşırılık... bildirmektedir. "ser-â-ser" ikilemesindeki â, e; r, s sesleri beyitteki diğer kelimelerle zengin bir ses uyumu meydana gelmektedir. Diğer örnekler: K.22/22, 22/51, 36/7, 55/5

Karşı durmaz sana şimden sonra bu ikbâl ile

Düşmenün ger Kahramân olsa ser-â-ser leşkeri K.15/18

Nûrdan bâl açar uçmağa melekdür sanasun

Olsa zîn-pûş-ı ser-â-serle ne dem cilve-nümâ K.18/7

Teşbib bölümünden alınan; tabiattaki değişikliği ve buna bağlı olarak meclis ortamındaki hareketliliği anlatan aşağıdaki beyitte bir canlılık ve hareketlilik göze çarpmaktadır. Şair, bu duyguyu ifade için kısa ve devrik cümleler, peşi sıralığı ifade için de "pey-â-pey" ikilemesini kullanmıştır.

pey-â-pey: birbiri ardınca, azar azar

p, y; â, e

Açıldı bâğun gülleri / feryâd eder bülbülleri

Sun sen de câm-ı mülleri /durma pey-â-pey der-'akab K.63/3

Ne leşker kim ana ser-dâr-ı 'azmi ola ser-'asker
Pey-â-pey müjde-i feth-i bilâd u kahr-ı a'dâdur K.48/27

Ses	a	Ne, leşker, ana, ser-dâr, 'azm, ola, ser-'asker
	b	müjde, feth, bilâd, kahr, a'dâ
Anlam	a	leşker, ser-dâr, ser-'asker
	b	feth-i bilâd, kahr-ı a'dâ

2. "be" Edatı İle Yapılanlar

Yapı olarak hatalı olsa da aşağıdaki beyitte Türkçe gün kelimesi Farsça be edatı ile birlikte kullanılmıştır.

gün-be-gün: günden güne, gittikçe
b, g, n; e, ü

Gün-be-gün olsun terakkîde celâl ü şevketün
Eylesün maksûdını herkes tapundan iktisâb K.62/40

Ses	a	olsun, terakkide, celâl, ü, şevketün
	b	Eylesün, maksûdını, herkes, tapundan, iktisâb
Anlam	a	terakkide, celâl ü şevketün
	b	iktisâb eylesün

Divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarından biri olan saç aşağıdaki beyitte şekil ve renk yönünden yılanı benzetilmiştir. Nef'î, bu beyitte deyimle, ses yönünden benzeşen kelimeleri kullandığı gibi, aynı zamanda kıvrım kıvrım, büklüm büklüm anlamalarına gelen "ham-be-ham" deyimiyile de zülf, mâr kelimelerini çağrıştırmıştır.

ham-be-ham: büklüm büklüm, kıvrım, kıvrım
b, h; a, e

Zülfün mi yâ gezende siyeh mâr-ı ham-be-ham
Kim pâspân-ı genc-i nihân-ı miyân olur K.29/15

Ses	a	mi, yâ, gezende, siyeh, mâr
	b	kim, pâspân, genc, nihân, miyân
Anlam	a	zülf, siyeh, mâr
	b	pâspân

“yer yer” ikilemesi ile aynı anlama gelen “câ-be-câ” ikilemesinde aşağıdaki gibi ses bakımından bir yükseliş, iniş ve tekrar yükseliş söz konusudur. Dolayısıyla beyitteki ses benzerlikleri ile birlikte bu “iniş-çıkış-iniş” ve “kalın-ince-kalın” şeklindeki ses dalgalanması, beytin anlam ve ahenk boyutuna zenginlik kazandırmaktadır.

Dem-i cevlanda kim na’li yer eyler câ-be-câ yerde
Saçar hâk üstine gûyâ sabâ gül-i berg-i ra’nâyı K.28/24

Döner gül-mîh-i sîm-i câ-be-câ zerrîn-sebz üzre
Döküldükçe gül-i zerd üstine bâdâmı ezhâr K.50/12

Bir mülûkî gülsitândur nüsha-i gülzârı kim
Câ-be-câ mühr-i Süleymân resmidür ana nişân K.53/25

Hâller zîbâ yaraşmış leblerinde câ-be-câ
Hak bu kim hub imtizâc etmiş şarâb ü habb-i nâb K.62/29

Vakit vakit, daima anlamlarına gelen “dem-be-dem” ikilemesinde yer alan ötümlü “d” ünsüzü ve son hecede bulunan ötümlü ve sürekli “m” ünsüzü, düz/geniş/ince “e” ünlüsünden oluşan dem kelimesinden sonraki “be” edatı ile sağlanan duraksama, ardından tekrar gelen dem kelimesi güçlü bir müzikalite sağlamaktadır.

Nef’î; memduhuna yaptığı övgünün tesiri ile ortaya çıkan rüzgârın, şairlik tabiatını cevher saçan dalgalı bir denize dönüştürdüğünü dile getirmektedir. Nef’î, ruhunda kopan fırtına ile deniz arasında bir paralellik kurmuş, “dem-be-dem” yinelemesiyle hem bunun sıkça gerçekleştiğini

ifade etmiş hem de dalgalı denizin sesini duyurmaya çalışmıştır. Diğer örnekler: K.48/61, 62/41

Tab'um ki bâd-ı cezbe-i medhünle dem-be-dem
Bir bahr-i pür-hurûş-i le'âlî-feşân olur K.29/59
Bu dürd ü bu sâfi *deme* dönsün piyâle gam yeme
Kânûn-ı devr-i dâ'ime uy sen de mey sun dem-be-dem K.16/11

Ses	a	Bu, dürd, deme, dönsün, piyâle, gam, yeme
	b	devr, dâ'ime, sen, de, mey
Anlam	a	dönsün, piyâle
	b	Kânûn, devr-i dâ'im, uy

Şükri tekrâr eylemek vâcib degül mi dem-be-dem
Görmedüm zîrâ bu gûne inkılâb-ı rûzgâr K.17/8

Ses	a	tekrâr, eylemek, degül, mi
	b	Görmedüm, gûne, inkılâb
Anlam	a	tekrâr eylemek, vâcib
	b	gûne, inkılâb-ı rûzgâr

3. "tâ/te" Edatı İle Yapılanlar

Bu edatlar ile yapılmış diğer örnekler: K.24/14, 28/29, 39/25, 37/24, 41/27, 48/12, 51/34, 53/42, 54/11

Ser-te-ser: baştan başa
r, s, t; a

Ser-te-ser 'âlemde şimdi var ise ancak benim
İrtifâ-i şân ile sâhib-nisâb-ı rûzgâr K.17/10

Ses	a	'âlemde, var, ise, benüm
	b	İrtifa, ile, sâhib-nisâb, rûzgâr
Anlam	a	âlem
	b	İrtifa-i şân, rûzgâr

Cihâna gelmemişdür böyle şâhenşâh-ı sâhib-dil

'Aceb zîbende enva'-ı hünerle zât-ı ser-tâ-ser K.21/3

Ses	a	Cihâna, gelmemişdür, böyle, şâhenşâh, sâhib
	b	'Aceb, zîbende, enva, hünerle, zât
Anlam	a	Cihân, şâhenşâh
	b	zîbende, enva'-ı hüner

4. "der" Edatı İle Yapılanlar

Aşağıdaki beyitlerde ikileme, anlam ve ses bakımından beyit içerisinde odak noktası durumundadır.

ham-der-ham: kıvrım kıvrım, büklüm büklüm
d, h, m; a, e

Sırr-ı ma'nî ki dil ü 'akla virür bî-gış tâb

Şâhid-i nüktesinün turra-i ham-der-hamıdur K.2/7

Ses	a	Sır, ma'nî, dil, 'akla, virür, tâb
	b	Şâhid, nüktesinün, turra
Anlam	a	sır, dil ü 'akl, gış
	b	turra

Görinmez oldu zamânında fitne-i eyyâm

Meger ki çehre-i hûbânda zülf-i ham-der-ham K.37/27

Ses	a	Görinmez, oldu, zamânında, fitne, eyyâm
	b	Meger, çehre, hûbânda
Anlam	a	görinmez ol-, fitne
	b	hûbân, zülf zülf

Şahne-i ma'deleti fitneyi zencîre çeker

Hâl u hat üzre degül silsile-i ham-der-hamıdur K.41/31

Ses	a	Şahne, ma'deleti, fitneyi, zencîre, çeker
	b	Hâl, hat, üzre, degül, silsile
Anlam	a	fitne, zencîr
	b	Hâl u hat, silsile

Eylesün bâd-ı sabâ zülfünü ko ham-der-ham

Dil-i dîvâneyi bend eylemek âsân olsun G.96/2

Ses	a	Eylesün, bâd-ı sabâ
	b	Dil, dîvâneyi, bend, eylemek, âsân
Anlam	a	bâd, zülf
	b	dil-i dîvâne, bend

pâ-der-pâ: ayak ayağa, yan yana

d, p; â, e

Bırağur anı dahı sâyesi gibi yolda

Olsa ger şâtır-ı endîşe ile pâ-der-pâ K.18/3

Ses	a	Bırağur, anı, dahı, sâyesi, yolda
	b	Olsa, ger, şâtır, endişe, ile
Anlam	a	sâye, yolda
	b	şâtır

pey-der-pey: *birbirinin ardı sıra, yavaş yavaş*
d, p; e

Eşheb-i rûz ile tâ Edhem-i şeb pey-der-pey
 Haşre dek birbiri ardınca ola cilve-nümâ K.18/84

Ses	a	Eşheb, rûz, ile, Edhem, şeb
	b	Haşre, dek, birbiri, ardınca, cilve
Anlam	a	Eşheb, Edhem
	b	Haşre dek, birbiri ardınca

5. "ender" Edatı İle Yapılanlar

behişt-ender-behişt: *cennet içinde cennet*
b, d, h, n, ş, t; e, i

Erdi yine ürd-i behişt oldı havâ 'anber-sirişt
 'Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâğ-ı İrem K.16/2

Ses	a	Erdi yine ürd, behişt, oldı, havâ, 'anber-sirişt
	b	'Âlem, her, kûşe, bir, bâğ, İrem
Anlam	a	behişt, havâ, anber
	b	'Âlem, her kûşe, bâğ-ı İrem

har-ender-har: eşek içinde eşek
d, h, n, r; a, e

Ebnâ-yı zamân ile müdârâ nice mümkün
Tâ olmayacak ben de har-ender-har-ı 'âlem K.24/36

Ses	a	Ebnâ-yı zamân, ile, müdârâ, nice, mümkün
	b	Tâ olmayacak bende, 'âlem
Anlam	a	Ebnâ-yı zamân, müdârâ
	b	-

harâb-ender-harâb: büsbütün bozulmuş, yıpranmış
b, h, d, n; a, â, e

Hasminun Hak hâne-i cismini virân eylesün
Eylesin ma'mûre-i kalbin harâb-ender-harâb K.62/42

Ses	a	Hasminun, Hak, hâne, cismini, virân, eylesün
	b	Eylesin, ma'mûre, kalbin
Anlam	a	Hasm, hâne-i cismin, virân
	b	ma'mûre-i kalb

zer-ender-zer: altın içinde altın, süslemede ikinci defa altın
tabakası ile kaplama; d, n, r, z, e

Ferş-i harem-i rif'atin olursa revâdur
Bu tâk-ı mu'allâ-yı zer-ender-zer-i 'âlem K.24/7

Ses	a	Ferş, harem, rif'atin, olursa, revâdur
	b	'âlem
Anlam	a	Ferş-i harem-i rif'atin, revâdur
	b	tâk-ı mu'allâ

Böyle bir kasr-ı zer-ender-zer-i pür-san'at kim
Reşk eder hâme-i nakkâşına sûretger-i Çîn K.47/11

Ses	a	Böyle, bir, kasr, pür-san'at
	b	Reşk eder hâme, nakkaşına, sûretger, Çîn
Anlam	a	kasr, pür-san'at
	b	Reşk et-, nakkâş

belâ-ender-belâ: bela içinde bela, içinden çıkılmaz hâl, ciddi sıkıntı
b, d, l, n, r; â, e

Belâ-ender-belâdur 'âşık-ı bî-çâreye gûyâ
O hûnî gamze-i ser-mest ile çeşm-i sihr-sâzı K.23/33

Ses	a	'âşık, bî-çâreye, gûyâ
	b	hûnî, gamze, ser-mest, ile, çeşm, sihir-sâzı
Anlam	a	'âşık-ı bî-çâre
	b	hûnî, gamze-i ser-mest, çeşm-i sihr-sâz

Belâ-ende-belâdur dilde derd-i 'aşk-ı yâr ammâ
Yazıklar ana kim bir böyle sevdâdan müberrâdur K.48/40

Ses	a	dilde, derd-i 'aşk, yâr, ammâ
	b	Yazıklar, ana, bir, böyle, sevdâdan, müberrâdur
Anlam	a	dil, derd-i 'aşk-ı yâr
	b	Yazıklar, sevdâ

İkilemeler arttıkça şiirde anlamdan büyük ölçüde soyutlanmış bir hüner gösterisi söz konusu olabileceğinden²⁴ Nef'î, bir beyitte birden fazla ikilemeye az yer vermiş, suniliğe düşmemiştir.

²⁴ Muhsin Macit, vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ank., 2002, s. 175.

Sultan Osman'ın askerlerinin resmedildiği aşağıdaki beyitte “pey-der-pey, saf-be-saf” ikilemelerinin beyitteki diğer kelimeleri (mevc, bahr, sipah, neheng, ejder) çağrıştırması dikkat çekmektedir.

Mevc-i pey-der-peydür ol bahre sipâh-ı saf-be-saf
Bir neheng *olsa n'ola* her top-ı ejder-peykeri K.15/14

Birden fazla ikilemenin yer aldığı aşağıdaki beyitlerde, ikilemeyi oluşturan seslerin beyitteki benzer seslerle zengin bir ahenk oluşturduğu görülür.

Rûhamında degül emvâc-ı gûn-â-gûn u pey-der-pey
Görünür câ-be-câ bâğ-ı behiştün 'aks-i enhârı K.14/8

Mey gibi kanı bir güher katresi cânlar deger
Hakka ki câna cân katar yâr ile olsa leb-â-leb K.63/4

SONUÇ

Nef'î'nin kasidelerinde kullanılan ve bir çeşit ikileme sayılan terkîb-i tekerrürîlere bakıldığında, bunlarla beyitlerin ses ve anlam düzeni arasında sıkı bir ilişki olduğu görülür.

Güçlü bir anlam temin eden bu ikilemeler, beyitte çoğu zaman anlamsal odak noktasını oluşturmaktadır. Beyitte dile getirilen çokluk, ikilik, yoğunluk, genişlik, uzunluk, sıra, yükselme... anlamları ile terkîb-i tekerrürîler arasında bir paralellik vardır. Bu kelime grupları; anlamı düzenleme, açıklama, derinleştirme, genişletme, vurgulama, karşılaştırma ilgi ve ilişkileri kurmaktadır.

Farsça yapılı ikilemelerde, tekrarlanan iki kelime arasında yer alan “â, e, be, tâ/te; der, ender” gibi edatların oluşturduğu kırılma ve sekteler, dalgalanmalarla bir ritim temin etmekte, bunun yanında ikilemeleri oluşturan seslerin beyit içerisindeki diğer seslerle oluşturduğu aliterasyon ve asonans zengin bir ahenk oluşturmaktadır. Böylece ikilemelerle oluşan ses ve söz tekrarları, vezin, kafiye gibi ahenk unsurları ile birleşerek anlamı da destekleyip pekiştiren güçlü bir ses orkestrasyonu sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, 3. baskı, Engin Yay., Ank., 1995.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İst., 1984.
- ÇETİŞLİ, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş Şiir*, Isparta, 2002.
- DİLÇİN, Cem, "Fuzûlî'nin Şiirlerinde Söz Tekrarlarına Dayanan Bir Anlatım Özelliği", *Türkoloji Dergisi*, C. X, 1, (Ank., 1992).
- ERBAY, Erdoğan, *Eskiler ve Yeniler, Tanzimat ve Servet-i Fünun Neslinin Divan Edebiyatına Bakışı*, Akademik Araştırmalar, Erzurum 1997.
- HATİBOĞLU, Vecihe, *Türk Dilinde İkileme*, 2. baskı, Ank. Üniv. Basımevi, Ank., 1981.
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 4. baskı, Dergâh Yay., İst., 1997.
-, *Nefî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Akçağ Yay., Ank., 1998.
- MACİT, Muhsin, *Nefî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ank., 1993.
-, *Dîvân Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ Yay., Ank., 1996.
-, vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ank., 2002.
- OCAK, Fatma Tulga, v.d., *Ölümünün Üçyüzzellinci Yılında Nefî*, 2. Baskı, AKM Yay., Ank., 1991.
- OKAY, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazuları*, 2. baskı, Dergâh Yay., İst., 1998.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, "Dilbilim ve Edebiyat Konusu Olarak Yinelemeler", *1. Dilbilim Sempozyumu*, Ank., (18, 19 Haziran 1987).
- SELÇUK, Bahir, *Âhenk Unsurları Bakımından Nefî Divanı'nın Tahlili*, Malatya: Özserhat Yay., Malatya 2004.
-, "Divan Şiirinde Ses ve Âhenge Dayalı Sanatlar", *Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, (Adıyaman, 15-16 Mayıs 2009.), Anı Yay., Ank., 2010.
- ŞENTÜRK, Atilla; Kartal, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İst., 2007.
- TARLAN, A. Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1981.
- TUNALI, İsmail, *Sanat Ontolojisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fak. Matb., İst., 1971.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Osmanlı Türkçesi Grameri III*, İst., 8. Baskı, Alfa Yay., 1997.
- ÜNVER, İsmail, vd., *Ölümünün Üçyüzzellinci Yılında Nefî*, 2. baskı, AKM Yay. Ankara 1987.